

ТАЛАБАЛАРДА ТОЛЕРАНТЛИК МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ЙЎЛЛАРИ.

Саматов Дилиодбек Тохиржонович
Андижон давлат университети
“Фалсафа”кафедраси ўқитувчиси

Резюме

Мақолада узлуксиз таълим тизими муҳитини барқарорлаштиришда толерантлик тамоилини ривожлантириш масалаларининг аҳамияти ёритилиб, академик лицей ўқувчилари ва олий таълим талабаларида толерантликни ривожлантиришнинг шакл ва усуллари тақдим этилган. Ўқувчи-ёшларнинг бағрикенглигини ўстирувчи, толерантликни ривожлантирувчи, уларни ўзаро ҳурмат, диний бағрикенглик, миллатлараро тотувлик руҳида тарбиялашга имкон берувчи ва ҳозирги кунда узлуксиз таълим тизимида кенг қўлланилувчи метод ва усуллар таснифи келтирилган.

Калит сўзлар: диний бағрикенглик, узлуксиз таълим, толерантлик, миллатлараро тотувлик, этник ҳамжихатлик, чидамлилиқ, тоқатлилиқ, тинчлик.

Резюме

В статье подчеркивается важность разработки толерантного подхода к стабилизации системы непрерывного образования, описывающего формы и методы развития толерантности в академических лицеях и высших учебных заведениях. Классификация методологий и методов, широко используемых в системе образования, которая обогащает терпимость студентов, развивает терпимость и образование в духе взаимного уважения, религиозной терпимости и межэтнической гармонии.

Ключевые слова: религиозная терпимость, непрерывное образование, терпимость, межэтническая гармония, этническая гармония, толерантность, мир.

Resume

The article emphasizes the importance of developing a tolerant approach to stabilizing the system of lifelong education, which describes the forms and methods of developing tolerance in academic lyceums and higher educational institutions. The classification of methodologies and methods widely used in the education system, which enriches student's tolerance, develops tolerance and education in the spirit of mutual respect, religious tolerance and interethnic harmony.

Key words: religious tolerance, continuous education, tolerance, interethnic harmony, ethnic harmony, tolerance, tolerance peace.

Толерантлик маданиятига эга шахсни шакллантириш – мураккаб жараён бўлиб, ўқувчиларнинг тенгдошлар ва атрофдаги кишилар билан мулоқотга киришиш асосида ҳамда бошқа кишиларга муносабати ва қарашлари билан боғлиқ ижтимоий воқелик таъсирида амалга ошади.

таълим муҳитида ташкил этилувчи тарбиявий фаолият натижасида талабаларда қуйидаги тарздаги психологик-ахлоқий йўналганлик таркиб топтирилиши зарур:

- 1) инсонийлик – шахслараро муносабатларни инсонийлаштириш, инсоннинг ички оламига эътибор қаратиш;
- 2) рефлексивлик – шахсий ўзига хос хусусиятлари, ютуқ ва камчиликларини англаш, уларни толерант хулқ-атвор билан боғлиқликда йўлга қўйиш;
- 3) жавобгарлик – қарорлар қабул қилиш вазиятида ички кучларнинг намоён бўлишига асосланувчи шахсий талаблар тизимида эгаллик;
- 4) ҳимояланганлик – бошқа кишилар билан биргаликда фаолият юритишнинг қўллаб-қувватланиши, хавфсизлиги ва имконияти борлигининг кафолатланиши;
- 5) мослашувчанлик – вазият, шароит билан боғлиқликда тўғри қарорлар қабул қила олиш;

6) ўз-ўзига ишонч – ўзининг куч ва имкониятларини адекват баҳолай олиш;

7) ўз-ўзини бошқара олиш – ўзининг ҳис-туйғуларини бошқара олиш, ўз хулқини назорат қила олиш;

8) хилма-хиллик – бир-бирига ўхшаш мураккаб вазиятларда қарорлар қабул қила олиш, воқеликни баҳолашда хилма-хил ёндашувларга таяниш;

9) перцепция – кишилардаги турли хил хусусиятларни сеза олиш ва аниқлай олиш, уларнинг ички дунёсини англаш кўникмаси;

10) эмпатия – бошқа кишиларнинг муаммоларига ҳамдард бўлиш, воқеликни эмоционал баҳолай олиш;

11) ҳазилкашлик – айрим ҳолатлар, ноқулай вазиятлардан кулги йўли билан чиқиб кета олиш.

Таълим тарбия жараёнида толерантлик тарбияси билан боғлиқликда ташкил этилувчи фаолият толерантликнинг турли йўналишларини ўз ичига қамраб олишига ҳам эътибор қаратилиши зарур.

Ижтимоий-демографик омилларга таянган ҳолда, олимлар толерантликнинг қуйидаги соҳаларини ажратиб кўрсатишади:

1) гендер толерантлик – бошқа жинс вакилларига нотўғри муносабатда бўлмаслик, бир жинснинг иккинчи жинс асосида келиб чиққанлиги ҳақидаги ғоялардан воз кечиш;

2) ёшга доир толерантлик – инсоннинг ёши билан боғлиқ ўзига хосликларини тўғри қабул қилиш (кексаларнинг ёшларни тушуна олмаслиги, ёшларда билим ва тажрибанинг етарли эмаслиги ва бошқалар);

3) маълумотлилик даражаси билан боғлиқ толерантлик – нисбатан паст даражадаги маълумотга эга кишиларнинг фикрлари ва хатти-ҳаракатларига сабрли бўлиш;

4) миллатларо толерантлик – турли миллат вакилларига ҳурмат билан муносабатда бўлиш, бирор миллат вакилининг камчилик ва салбий ҳаракатларини шу миллатга мансуб бошқа кишиларда ҳам бор деб

ҳисобламаслик. Миллатлараро толерантлик, ҳар бир миллат ва элатнинг ўз вазифалари ва бурчини англаб етишини назарда тутди. Бу бурч ва вазифалар кўп миллатли муҳитда ҳаёт кечириш, шу жумладан, ўзининг муносабатлари, кўникма ва малакалари, мулоқот олиб бориш эҳтиёжига талабчанлик билан қараш зарурлиги, яъни, бир-бирини тинглаш, тушуниш, шунингдек, кўп йиллар давомида тўпланиб қолган муаммоларни сабр-тоқат билан ўзаро маслаҳатлашиб, ҳар қайси томонлар манфаатларини ҳисобга олган ҳолда босқичма-босқич ижобий ҳал қилишга интилишни тақозо этади;

5) ирқий толерантлик – бошқа ирқ вакилларига паст назар билан қарамаслик;

6) диний толерантлик – турли динлар, конфессиялар, конфессионал гуруҳларга бағрикенглик билан муносабатда бўлиш;

7) географик толерантлик – турли ҳудудда истиқомат қилувчи кишиларнинг бир-бирларининг яшаш шароитларини бор ҳолича қабул қила олишлари, камситишга йўл қўймаслик;

8) табақавий толерантлик – жамиятдаги турли қатлам вакиллари (бойларнинг камбағалларга, камбағалларнинг бойларга)га сабрли бўлиш;

9) физиологик толерантлик – касал, ногирон, жисмоний нуқсонли бор кишиларга нисбатан ҳурмат билан муносабатда бўлиш;

10) сиёсий толерантлик – турли сиёсий партия ва жамоат бирлашмалари, сиёсий лидерлар фаолиятига тоқатли бўлиш;

11) маданий толерантлик – маданий қизиққонликка зид бўлиб, бошқа маданиятларни тан олиш, уларни тўғри қабул қилишга қобилиятлилик. Маданий толерантлик маданий таъсир ўтказиш, маданий экспансияга йўл қўйилмаслигини талаб этади;

12) шахслараро толерантлик – инсонлардаги мураккаб табиийликни, улар орасидаги фарқларни англаш ва қабул қилишга қобилиятлилик бўлиб, мулоқот жараёнида инсоннинг бошқаларни ўз мавжудлиги ва ривожининг юксак тимсоли сифатида кўра олишидир.

Бундан ташқари, олий таълим, ижтимоий-гуманитар йўналиши талабаларида толерантлик тарбиясини амалга оширишда бугунги кунгача тўпланган тажрибалар, фалсафий ёндашувлардан самарали фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Бошқача айтганда, ўқувчиларда толерантлик маданиятини шакллантиришда экзистенциал, девирсификацион, когнитив, бихевиоризм, диалогик, фасилитатив, ижтимоий-маданий ёндашувларнинг мазмуни ва имкониятларини самарали татбиқ этиш лозим.

Экзистенциал ёндашув толерантликни автоматлашган, стереотип ҳаракат сифатида эмас, англаган, аниқ вазиятда толерантлик субъектидан мазмунли йўналганликни топа олиш ва масъулият ҳисси билан ёндашувни талаб этувчи жараён сифтида таърифлайди. Мазкур ҳолатда толерантлик синкретик тавсифга эга аксиологик моделни ўзида акс эттиради. Яъни, мақсад билан боғлиқ қадриятлар унга эришиш мазмуни, воситалари билан боғлиқ қадриятларни аниқлаб олишни талаб талаб этади.

Девирсификацион ёндашув нуқтаи назаридан толерантлик фақат бир дефениц ёки тавсифгагина эга эмас. Толерантлик – бу мураккаб, кўпгина жиҳатларга, таркибий қисмларга, кўплаб намоён бўлиш ва ривожланиш йўналишларига эга, инсоннинг индивидуал ва ижтимоий ҳаётининг барча соҳаларини қамраб олувчи ҳодиса сифатидадир.

Когнитив ёндашув нуқтаи назаридан толерантлик ўзида кўпўлчамли, хилма-хил билим ва тафаккур натижаларини акс эттиради. Олам манзараси мураккаб кўринишга эга бўлиб, кўплаб турли-туман нуқтаи назарлардан ягона ҳақиқатга келиш осон эмас.

Бихевиористик ёндашув толерантликни инсоннинг “бошқалар” билан конструктив ўзаро ҳаракатига йўналган ҳулқ-атвори; бошқа инсонларни ўзи билан тенг кўриш, шахс сифатида эътироф этишини тавсифловчи сифат сифатида шарҳлайди.

Диалогли ёндашув толерантликнинг муҳим тури – бошқа кишилар билан ўзаро муносабат, шахслараро ўзаро ҳаракат ва мулоқотни йўлга қўйишнинг муҳим усули – шахслараро толерантликни тақозо этади. Айнан

толерантликнинг мазкур турида толерантлик муаммосининг барча (ҳам уни ўрганиш, ҳам ўргатиш ва ривожлантириш нуқтаи назаридан) жиҳатлари ёрқин намоён бўлади.

Фасилитатив ёндашувда толерантликни ривожлантиришнинг адекват психологик-педагогик тактикасини излаш, толерантликнинг табиий, рефлексив ва индивидуал шаклланиши учун ҳар бир субъектда шахсий, мустақил ва эркин нуқтаи назарни ишлаб чиқиш учун кўпроқ ижобий шарт-шароитни яратишга асосий эътибор қаратилади.

Ижтимоий-маданий ёндашув толерантликни ҳаётий фаолият стратегиясида намоён бўлувчи шахс фазилати сифатида кўриб чиқишни талаб этади. Айнан мазкур ёндашув шахсда этник толерантликни шакллантиришда айниқса, муҳим аҳамият касб этади¹.

Мазкур ёндашувларга асосланган ҳолда, бугунги кунда ўқувчиларда толерант онг ва ҳуқ-атворни шакллантиришга доир қатор моделлар ишлаб чиқилган. Мазкур моделлар орасида интеграцион, институционал, модулли ва фанлараро моделлар айниқса, кенг тарқалган.

Интеграцион модел тарафдорларининг фикрича, таълим муассасасида ўқитиладиган фанлар толерант онг ва ҳуқ-атворни шакллантиришда етарлича имкониятларга эга. Шунинг учун турли фанлар бўйича ўтиладиган дарсларнинг мазмунига толерантликни сингдириш лозим.

Толерантлик маданиятини шакллантиришнинг институционал модели ўзида толерант онг ва ҳуқ-атворни шакллантиришнинг бир нечта сценарийларини қамраб олади. Мазкур моделлар орасидан қуйидагиларни алоҳида ажратиб кўрсатиш мумкин:

- “таълим муассасасининг тарбиявий тизими” – толерантлик тушунчаси ҳамкорлик ҳамда тизимли, шахсий ва фаолиятли ёндашувларни амалга ошириш шарти сифатида юзага чиқади. Таълим муассасасининг

¹ Кабылбекова З. К. изучению современных педагогических условий для развития толерантных качеств личности учащегося. // Ж. Фалсафа ва ҳуқуқ. – Т., 2010. - №1. – С. 107-108.

мақсади сифатида эса, ҳар томонлама баркамол, юксак маънавиятли шахсни шакллантириш белгилаб берилади;

- “ижтимоий лойиҳалаш” – мазкур ҳолатда толерантликка бошқа кишилар, ўзи ва жамият учун ижтимоий аҳамиятга эга фаолият тажрибаси асоси сифатида қаралади, мақсад сифатида эса, фаолиятнинг ижтимоий аҳамиятини англаш ҳамда шахсий фаоллик, катталар ва ёшларнинг ҳамкорликдаги фаолиятини ҳисобга олиш асосида аниқ ижтимоий муаммоларни ҳал эта олиш кўникмасига эга бўлиш талаб этилади.

- “фуқаролик форуми” – мазкур ёндашувда толерантлик бефарқлик, лоқайдликни бартараф этиш усули сифатида намоён бўлади, мақсад эса, жамиятда содир бўлаётган турли воқеа-ҳодисаларга кишиларнинг ўз муносабатларини билдира олишларига эришишдир.

Толерантликни шакллантиришнинг модулли модели – мазкур ҳолатда толерантлик фазилатини шакллантириш муаммоси мустақил масала сифатида кўриб чиқилади ҳамда ўқув режасига махсус курс ва факультатив машғулотларни киритиш орқали ҳал этилади.

Толерант онг ва хулқ-атвори шакллантиришнинг фанлараро модели ўзида мазмуни ва йўналганлигидан қатъий назар толерантлик маданиятини шакллантиришнинг барча педагогик метод ва усуллари ўзида бирлаштиришни талаб этади. Ҳар бир таълим муассасаси ўз имкониятларидан келиб чиқиб, лабораториялар ташкил этиши ва толерантлик маданиятини шакллантириш методикаларини ишлаб чиқиши йўлга қўйилади².

АДАБИЁТЛАР РЎЙҲАТИ

1. Фалсафа: энциклопедик луғат. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2010. – Б.260-261; Тарбия: (ота-оналар ва мураббийлар учун энциклопедия). / Тузувчи М.Н.Аминов. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2010. – Б.416-417.

² Миротворская И.В. Формирование толерантности у учащихся старших классов общеобразовательных школ в процессе правового образования: Дисс. ... канд.пед.наук. – Чебоксары, 2004. – С.82-84

2. Словарь-справочник по социальной работе. / Под.ред. проф. Е.И.Холостовой. – М., 1997. – С.366.
3. Маънавият: асосий тушунчалар изохли луғати. – Т.: Гафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2010. – Б.68.
4. Рўзиев А. Референт гуруҳ ва илк ўспиринлардаги толерантлик масаласига ижтимоий-психологик ёндашув. // Ж. Халқ таълими. – 2010, №6. – Б. 97-98.
5. Миротворская И.В. Формирование толерантности у учащихся старших классов общеобразовательных школ в процессе правового образования: Дисс. ... канд.пед.наук. – Чебоксары, 2004. – С.82-84
6. Кабылбекова З. К изучению современных педагогических условий для развития толерантных качеств личности учащегося. // Ж. Фалсафа ва ҳуқуқ. – Т., 2010. - №1. – С. 107-108.